

УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ У ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІЙ КОНЦЕПЦІЇ Т. МАСАРИКА

У запропонованій статті аналізується та розкривається розвиток чехословацько-українських стосунків у 1917-1923 рр. Аналізується комплекс факторів, що формували зовнішню політику Чехословаччини щодо Української держави. Розглядається місце українського питання у зовнішньополітичній концепції Т. Масарика, дипломатичні відносини за часів УНР (1919-1920 рр.) та УСРР (1921-1923 рр.).

Ключові терміни: політична еміграція, чесько-українських взаємини, ЧСР, УНР, Центральна Рада, автономія, чесько-словацькі військові формування, русофіли, українофіли, Антанта, ЗУНР.

Наслідки Першої світової війни змінили всю систему міжнародних відносин. Зазнали поразки Німеччина та її союзники, розпалися Австро-Угорська монархія та Російська імперія. На політичній карті Європи з'явилася нова держава – Республіка на чолі з першим президентом Томашем Масариком. Проголосили свою незалежність Польща та Українська держава. Південнослов'янські народи, що входили до складу Австро-Угорщини, об'єдналися навколо Сербії та створили Королівство сербів, хорватів і словенців. Нові держави Центральної, Східної та Південно-Східної Європи вийшли на міжнародну політичну арену, активізували міжнародну діяльність і домагалися свого визнання.

Після зникнення Австро-Угорської імперії Українське Закарпаття опинилося в особливо складній ситуації. Майже тисячу років воно перебувало під владою Угорщини, яка й тепер заявляла про свої права на нього. Незважаючи на це, українці-закарпатці (русини) прагнули возз'єднатися з УНР та ЗУНР. Яскравим свідченням цих прагнень став «Собор русинів» 21 січня 1919 р. – Народні збори в Хусті. Чотириста депутатів з усього Закарпаття проголосили злуку Карпатської України з УНР. Однак тоді цим намірам не вдалося збутися. Вирішальне слово лишалось за великими державами, але вони були далекі від об'єктивності й демократичного вирішення національних питань. Версальська система призвела до чергового несправедливого розподілу світу, внаслідок якого Закарпаття за рішеннями Сен-Жерменського й Тріанонського мирних договорів 1919 р. було передане під владу Чехословаччини на правах автономії. Воля українців була повністю проігнорована.

Проблема взаємостосунків Чехословацької та Української держав вперше порушувалась у працях української політичної еміграції 1920-х – 1930-х років, яка осіла в Чехословаччині і працювала у відкритій Українській господарській академії в Падебрадах та у Вільному українському університеті. У роки незалежності України зростає інтерес до вивчення чесько-українських відносин і, зокрема, першого президента Чехословаччини Т. Масарика (дослідження, С. Віднянського, І. Євсенка, В. Худанича) [1; 2; 3]. Серед останніх досліджень слід відмітити монографічне дослідження А. Панова «Масарик і Закарпаття», в якому висвітлено процес входження українських земель, зокрема Закарпаття, до складу Чехословаччини й визначено роль Т. Масарика у цьому процесі [4]. Дисертаційне дослідження О. Бетлій «Українське питання в міжнародних відносинах Центральної Європи» присвячене дослідженню місця українського питання в Центральній Європі, зосереджено увагу на чехословацько-українських стосунках у міжвоєнний період [5].

У слов'янському світі, зокрема в Чехії, здебільшого позитивно сприйняли факт відновлення української державності. Перший досвід міжнародних відносин України та Чехословацької республіки пов'язаний з діяльністю Центральної Ради, що утворилася в Києві 4 березня 1917 р., після перемога Лютневої революції і повалення самодержавства в Росії.

Еволюція взаємин ЧСР з УНР та УСРР відбувалася під впливом кількох факторів. Так, в

ідеологічній площині відігравали роль позиції керівника держави Т. Масарика, міністра закордонних справ Е.Бенеша, а також політичних партій – націонал-демократичної та комуністичної. З геополітичної точки зору чехословацьким інтересам відповідало послаблення Польщі. В економічному плані домінувала потреба в українській сировині [5, с.19].

У листопаді 1917 р., коли Третім Універсалом була проголошена УНР, у Києві перебував голова революційного уряду майбутньої незалежної Чехословаччини професор Т.Масарик. Він мав особисті контакти з Михайлом Грушевським, Симоном Петлюрою, Володимиром Винниченком. У переговорах із М.Грушевським було досягнуто домовленості, що Україна визнає майбутню незалежну Чехословацьку Республіку, а Чехія визнає УНР як складову Російської федерації.

Як депутат австрійського парламенту, Т. Масарик був добре обізнаним зі становищем українців у Галичині. 1908 року він двічі виступив на захист їх національно-культурних прав. Зокрема, 25 травня 1908 року підтримав українських депутатів Є.Петрушевича, С.Вітика й Я.Остапчука, які з трибуни віденського парламенту виступили проти зловживань поляків під час виборів у Галичині. Тоді Т.Масарик підкреслив: «Нам, які не мають власної національної шляхти, русини симпатичні як демократична нація селян, без великої індустрії і без шляхти» [2, с.62].

Щодо незалежності України, то своє ставлення Масарик сформулював задовго до Першої світової війни – воно було негативним. На його думку, відокремлення України могло суттєво послабити Росію, яка виступала в якості головного бар'єру німецької експансії на Сході Європи. У 1917 році Масарик вважав, що Україна повинна отримати максимально широку автономію у складі Росії [6].

Створенню ж незалежної Української держави перешкоджала насамперед саме Росія. Цього Масарик не розумів. «Малороси, на моє переконання, – стверджував він в інтерв'ю газеті «Ранок Росії», опублікованому 19 серпня 1917 року, – мають головного ворога в особі Німеччини. Я стежу за українським питанням, як воно розвивається в німецькій політичній літературі, і там останнім часом цілком ясно і відверто говорять про захоплення України. Тому я думаю, що сильна Росія – в інтересах самих українців.» [7].

Т.Масарик сподівався, що стабілізація становища в Україні дасть змогу продовжувати війну з державами Четверного Союзу за участю розміщених в Україні чехословацьких частин, які одержували озброєння та спорядження з розташованих тут військових складів. Тому, після того, як Українська Рада була визнана російським Тимчасовим урядом, чеські дипломати вирішили укласти договір про статус чесько-словацьких військових формувань в Україні не тільки з петроградською владою, а й з київською. Так було укладено угоду, підписану Т. Масариком та міністром закордонних справ УНР О.Шульгіним, про спільну антинімецьку боротьбу, про умови дислокації та постачання [7].

Українська Центральна Рада створила належні умови для діяльності політичних діячів слов'янських народів, що перебували в Україні, всіляко підтримувала ідею слов'янського єднання. Це, зокрема, підтверджує проведений в Києві наприкінці 1917 р. великий політичний мітинг поневолених народів Австро-Угорщини. Головним промовцем на мітингу був Т.Масарик, котрий висунув ідею об'єднання слов'янських народів проти німецького «Натиску на Схід». Цим бар'єром повинна стати «Східноєвропейська Антанта», в яку ввійшли би Польща, Україна, Чехословаччина, Румунія та Югославія. Створення такого блоку було нереальним. У цю ідею не вірили навіть організатори мітингу, але пропагандистське значення ідеї єдності у боротьбі за незалежність було незаперечним. Мітинг мав проантантівський характер і повинен був сприяти участі слов'янських народів у війні проти Німеччини та її союзників [6].

Погляд чехів і особисто Т.Масарика на Україну змінився після проголошення Четвертим Універсалом її незалежності. Будучи русофілом, Т. Масарик писав: «Я пішов до уряду і поговорив про ситуацію з міністром закордонних справ О.Шульгіним. Я звернув його увагу на те, що Четвертий Універсал в основі порушує нашу умову. Ми визнавали Україну як частину Росії і гадали, що Україна буде ще воювати. Але в Четвертому Універсалі сказано, що війни не буде, що буде мир і, зокрема, з Австро-Угорщиною; отже, в цих двох пунктах міняється наша

умова. Тому я формально відкликаю її.» [6].

Масарик та його однодумці вкрай негативно сприйняли IV Універсал Української Центральної Ради, який проголошував повну незалежність України. До того ж, саме тоді був підписаний Брестський мир – Україна уклала мир й військово-політичний союз з німцями та австрійцями – ворогами чехословаків. Над 50 тисячами легіонерів в Україні нависла смертельна небезпека. Тоді президент ЧСР заявив про розірвання договору з урядом УНР і домовився з більшовиками про вільний перехід легіону до Франції [7].

Першими ж Україну як самостійну державу визнали держави Центрального блоку (Німеччина, Австро-Угорщина, Болгарія та Туреччина). Відбулася ця подія саме на мирних переговорах у Брест-Литовську 12 січня 1918 року.

Коли у 1918 році Т. Масарик став президентом новоствореної Чехословаччини, він знову повертається до питання про майбутнє українського народу. За його словами, «українці Закарпаття бажають стати автономною частиною Чехословацької держави... Малоруси в Галичині вирішать своє майбутнє і, зокрема, ставлення до Польщі та України... Росія об'єднається з федерацією народів. Україна буде автономною частиною Росії – спроба бути самостійними показала українцям, що їхнє відокремлення від Росії веде їх у підлеглисть до німців...» [8, с.11-12].

Тож, коли 28 жовтня 1918 р. Чехословаччина була проголошена незалежною, постало питання про включення Закарпатської України (Підкарпатської Русі) до складу ЧСР.

Довідавшись про ініціативу американських русинів, він розпочав активну роботу, метою якої було включення Закарпаття до складу новоствореної Чехословацької Республіки. Під час переговорів із лідерами американських русинів Т. Масарик заявив про те, що Закарпаття повинно було увійти до складу Чехословаччини на автономних засадах і його статус мав бути подібним до статусу штатів у федеративних державах, насамперед у США [4, с.156]. Згідно з цим документом реальний автономний статус Закарпаттю буде наданий тільки після його інтеграції в Чехословацьку державу та підвищення політичного, економічного, культурного становища краю до рівня чеських та словацьких земель.

Таким чином, на основі угоди з Угоро-русинською радою в США Закарпаття було включене у склад Чехословацької республіки у 1919 році. Західноукраїнська Народна Республіка (ЗУНР) не визнала приєднання українського Закарпаття до ЧСР. Антанта ж за Сен-Жерменським та Тріанонським договорами остаточно визнала Закарпаття частиною Чехословаччини.

Президент Т.Масарик 21 вересня 1921 р. заявив в Ужгороді: «Політична автономія Підкарпатської Русі забезпечена мирним договором та конституцією». Але реально закарпатці отримали таку автономію лише через 17 років, восени 1938-го зі смертю Т.Масарика. Протягом же всього періоду «мирного» розвитку довоєнної Чехословаччини закарпатцям автономію лише обіцяли. Незважаючи на це Закарпаття перебувало у кращому становищі, ніж інші західноукраїнські землі, захоплені Польщею і Румунією. У 20 – 30-ті рр. ХХ ст. це був єдиний український регіон, в який празький уряд вкладав більше коштів, ніж отримувал звідти [7].

Закарпатська Україна офіційно називалася Підкарпатською Руссю. Після адміністративної реформи 1928 р. її почали називати Підкарпатським краєм. Назва «Закарпатська Україна» була заборонена, оскільки доказувала належність цієї землі «за Карпатськими горами» до України. Але, на той час ще не існувало Української держави, яка могла б претендувати на землю, відірвану від батьківщини ще за часів Київської Русі.

Відірваність упродовж дев'яти століть від України позначилася на психології та менталітеті карпатоукраїнської етнічної спільноти. Так звані «локалісти» вбачали у самоназві карпатоукраїнців (русини) вказівку на те, що вони є окремою нацією, і на цьому будували свої гасла і політичні розрахунки.

Чисельність українців — русинів у Чехо-Словаччині перевищувала 0,5 млн. чол. З них понад 80 тис. населяли м. Пряшев та його околиці у Східній Словаччині, а переважна більшість — Закарпаття [9].

Національно-культурне і навіть економічне становище чехословацьких українців було

незрівнянно кращим, ніж становище українців у Радянському Союзі, Польщі або Румунії. У Чехо-Словаччині існували міцні демократичні традиції. Кожний, хто поважав конституцію, користувався проголошеними в ній свободами. До того чехословацький уряд робив спроби, хоч і не завжди послідовно, економічно розвинути цей найвідсталіший в усій Європі край. Щоправда, празький уряд старався зберегти унітарність країни і не допускав автономного управління ні в Закарпатській Україні, ні в Словаччині. У 30-х роках ХХ ст. написання назви держави змінилося на політично іншу форму — Чехословаччина (без дефісу, який підтверджував рівноправність двох частин країни).

На Закарпатті у 1920-х роках була проведена земельна реформа. Уряд викупив з великими збитками для себе землю у мадярських поміщиків, поділив її на дрібні парцели і продав через банк селянам. Понад 32 тис. селянських господарств додатково отримали 29 тис. га. землі. Проте через перенаселеність, дефіцит ріллі у гірському краї та примітивну агрокультуру більшість селян бідували. Під час кризи 1929—1933 рр. вони змушені були брати банківські позики, щоб звести кінці з кінцями, проте далеко не всі рятувалися від розорення.

У сукупному суспільному продукті Закарпаття частка промисловості становила 2 відсотки. Чисельність зайнятих у промисловості, за переписом 1930 р., не перевищувала 16 тис. чол. Жодного нового великого підприємства за двадцять років у краї не побудували. Підприємців цікавила тільки сировина, яку можна було вивезти. Уряд — мав намір витратити кошти на будівництво промислових об'єктів на місцевості, де не було кваліфікованих робітників [9].

Незважаючи на економічну і культурну відсталість, політичне життя у Закарпатті було різноманітним і активним. На виборах, які відбувалися регулярно, місця в чехословацький парламент виборювали до трьох десятків партій. Найбільшу популярність серед виборців мали українофіли, які гуртувалися в Українському національному об'єднанні.

Українофільська політична течія виходила з традицій народів XIX ст. Українофіли боролися за пробудження національної русинів. Для цього використовувалися осередки заснованого національною інтелігенцією товариства «Просвіта», скаутська організація «Пласт», Асоціація українських вчителів тощо. Найавторитетнішим лідером українофілів був доктор теології і видатний отець О. Волошин.

За вплив на суспільство з українофілами боролися русофіли, які виходили від москвофілів XIX ст. Після Російської революції 1917 р. вони почали орієнтуватися не на Москву, а на Прагу. Губернатор Закарпаття у 1923 – 1933 рр. А. Бескид проводив русофільську політику. Партію русофілів підтримувала державний адміністративний апарат. Це давало русофілам змогу, незважаючи на меншу популярність, успішно конкурувати з українофілами. Празький уряд, використовуючи протиріччя серед політичних сил закарпатського краю, продовжував утримуватися від реалізації попередніх обіцянок надати карпатоукраїнцям автономію. Третью впливовою силою на Закарпатті були комуністи. Крайовий комітет Компартії Чехословаччини активно боровся за маси. Всюди, де міг, він організовував комсомольські осередки і групи «революційних профспілок». На виборах до чехословацького парламенту у 1924 р. за комуністів віддали голоси 40 відсотків виборців.

Що ж стосується мовно-культурної політики, то Масарик, за його власними словами, «рекомендував русинам введення малоруської мови в школах і установах». Тому, хоча президент ЧСР і не сприяв національній самоідентифікації закарпатських русинів як частини української нації, він не перешкодив цьому [7].

Протягом 1919 – 1920-го рр. визначального значення набув особистий вплив Т. Масарика на формування курсу щодо УНР. Це виявилось у визнанні УНР чехословацьким керівництвом де-факто. Економічний і геополітичний чинники обумовлювали позитивне ставлення міністра закордонних справ ЧСР Е. Бенеша до ЗУНР, а польських соціалістів – до УНР. Прихильність до Росії із сподіванням на крах більшовизму і на повернення її до антинімецького табору визначала негативне ставлення націонал-демократів ЧСР до утворення незалежної української держави [5, с.16].

1919 – 1920-ті рр. стали початком чехословацько-українських міждержавних взаємин.

Воєнно-політична і внутрішня нестабільність в Україні і постійна зміна місця перебування уряду УНР завадили їх ефективному розвитку, зробили неможливою повноцінну дипломатичну діяльність представництв ЧСР і Польщі в Україні.

Налагодження взаємин з УСРР зумовлювалося необхідністю нормалізації стосунків з метою репатріації громадян й економічної співпраці. На цьому наполягало суспільство. Фінансова і гуманітарна підтримка з боку Чехословаччини і Польщі української політичної, військової, інтелектуальної еліти, що відіграла провідну роль у Визвольних Змаганнях 1917 – 1920 рр., загострювала стосунки ЧСР і Польщі з УСРР. Внаслідок цього у 1921 р. не було конструктивно вирішено жодного важливого питання взаємин.

Розвитку торговельно-економічних відносин Чехословаччини з Радянською Україною сприяла участь ЧСР в акції допомоги голодуючим УСРР, підписання 6 червня 1922 р. відповідного договору між сторонами та політика економічної інтервенції, авторами якої були Т. Масарик і Е. Бенеш.

Таким чином, підсумовуючи вищевикладений матеріал, слід наголосити, що все, що робив Т. Масарик для Української держави, зокрема для Закарпаття, було спрямоване на реалізацію його проекту щодо створення цивілізованої держави. Закарпаття відчувало вплив програми Т. Масарика практично в усіх галузях суспільного життя. За час перебування Підкарпатської Русі у складі Чехословацької Республіки значно покращився її економічний, господарський, культурний стан, зріс рівень промисловості, економіка краю перетворилася з аграрної на аграрно-індустріальну, суттєво зріс життєвий рівень населення, швидкими темпами розвивалися міста, покращувалося транспортне забезпечення тощо.

Томаш Масарик як президент Чехословацької Республіки, а також уряд цієї держави планували надати реальну автономію Закарпаттю з цілого ряду питань у випадку входження його до складу Чехословаччини.

Т. Масарик був президентом буржуазної республіки, його уряд тривалий час відтягував реалізацію автономних прав Підкарпатської Русі, за його правління так і не було вирішено питання кордонів нашого краю. Отже, в тому, що Закарпаття – Підкарпатська Русь протягом майже двадцяти років перебувало в складі однієї із найдемократичніших держав світу, була велика особиста заслуга Т. Масарика.

У своїй багатогранній діяльності Т. Масарик ніколи не виступав проти української державності. Він прагнув бачити Українську державу вільною, незалежною. Добре відомо, що велика кількість українських патріотів-державників знайшли в Чехословаччині свою другу батьківщину. Під патронатом Т. Масарика в Чехословаччині діяло понад сто українсько-російських емігрантських організацій, серед яких Український вільний університет, педагогічний інститут М. Драгоманова, Господарська академія в Подебрадах, українські гімназії та школи, культурно-просвітницькі організації тощо [4, с.158-159].

У навчальних закладах Чехословаччини навчалася велика група студентів-українців, які перебували на повному державному утриманні або на утриманні різних фондів, що створювалися з ініціативи президента Чехословацької Республіки і працювали за його допомогою. Закарпатські студенти як громадяни Чехословаччини навчалися в кращих державних вищих навчальних закладах, здебільшого отримуючи високі стипендії, безплатні гуртожитки і харчування. Т. Масарик дуже уважно стежив за ліберальним вирішенням національних та міжконфесійних питань на Закарпатті.

Варто окремо сказати про його вимоги щодо дотримання свободи совісті та релігії в державі. У період президентства Т.Масарика на Закарпатті для дипломованого духовенства було введено держзарплату, люди могли змінювати конфесійну належність, залишатися поза релігією і т.д. Саме на початковому етапі перебування Т.Масарика на посаді президента Чехословаччини кількість прихильників православної релігії зросла з 60 тис. до 140 тис. осіб [4, с.159].

Коли Т.Масарик відвідував Закарпаття, його радо зустрічали не лише як президента, але і як великого гуманіста, вченого, філософа, мудру людину. Т. Масарика знали і поважали. Він залишився в пам'яті різних поколінь як гуманіст, толерантна і скромна людина, перший

демократичний президент Чехословаччини [4, с.159].

Томаш Масарик був одним з ініціаторів входження краю до Чехословаччини, розуміючи важливість цього об'єднання для всіх слов'янських народів, а насамперед для закарпатців.

Отже, президент ЧСР Т.Масарик толерантно ставився до української перспективи національно-культурного розвитку Закарпаття, оскільки був виразником ліберально-демократичного режиму Чехословацької Республіки і сприяв розвитку українського національно-культурного руху.

В процесі входження частини Української Республіки до Чехословацької Республіки значною була заслуга чеських політиків. Саме вони домоглися підтримки державних діячів країн Антанти, а завдяки політичній активності керівників національно-визвольного руху ідея входження Закарпаття до Чехословацької Республіки була підтримана закарпатською еміграцією в США.

Що ж стосується ролі Т.Масарика в багатьох суспільно-політичних процесах на Закарпатті, то можна стверджувати, що вона була визначальною. Президент Чехословацької Республіки мав високий ступінь довіри й авторитету не тільки серед представників регіональної політичної еліти, а й серед простих громадян.

Список використаних джерел та літератури:

1. Віднянський С. В. Масарик про Україну і українців // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. – К., 1933. – Вип. 4; Україна в житті Т. Г. Масарика // Хроніка 2000. – К., 1999. – Вип. 29 – 30;
2. Євсеєнко І. Співробітництво Т. Г. Масарика з Центральною Радою // Хроніка 2000. – К., 1999. – Вип. 29 – 30.
3. Худанич В. Т. Масарик і Україна // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – Серія "Історія". – Ужгород, – 2002. – № 7. – С.7.
4. Панов А.В. Масарик і Закарпаття: монографія. – Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2010. – 192 с.
5. Бетлій О. В. Українське питання в міжнародних відносинах Центральної Європи, 1919-1923 рр.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: 07.00.02 / НАН України; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського. – К., 2003. – 24 с.
6. Геополітика: Україна в міжнародних відносинах. – Режим доступу: <http://readbookz.com/cat/33.html>.
7. Підлуцький А. Томаш-Гарриг Масарик: «Новый человек» в «новой Европе» / Підлуцький Олексій // Зеркало недели. – 2001. – 22 сентября. – №37.
8. Дністрянський С. Українці – Чехам: Київ – Прага, 1919. – С. 11 – 12.
9. <http://www.history.vn.ua/book/novitnya/57.html> - всесвітня історія та історія України: книги та підручники, довідники та додаткові матеріали.

T.U.IVANOVA

UKRAINIAN QUESTION IN THE FOREIGN CONCEPT OF T. MASARYK

The article analyzes and reveals the development of Czechoslovak-Ukrainian relations in the years 1917-1923. Analyzes complex factors that shaped the foreign policy of Czechoslovakia on the Ukrainian state. The place of the Ukrainian question in the foreign concept of T. Masaryk, diplomatic relations during the UNR (1919-1920 years) and the USSR (1921-1923 years).

Keywords: *political emigration, the Czech-Ukrainian relations, CSR, UNR, the Central Rada, autonomy, the Czech-Slovak military forces, Russophiles, Ukrainophiles, Entente, ZUNR.*

Т.Ю. ИВАНОВА

**УКРАИНСКИЙ ВОПРОС ВО ВНЕШНЕПОЛИТИЧЕСКОЙ КОНЦЕПЦИИ
Т. МАСАРИКА**

В предлагаемой статье анализируется и раскрывается развитие чехословацко-украинских отношений в 1917-1923 гг. Анализируется комплекс факторов, которые формировали внешнюю политику Чехословакии относительно Украинского государства. Рассматривается место украинского вопроса во внешнеполитической концепции Т.Масарика, дипломатические отношения во времена УНР (1919-1920 гг.) и УССР (1921-1923 гг.).

Ключевые слова: *политическая эмиграция, чешско-украинские взаимоотношения, ЧСР, УНР, Центральная Рада, автономия, чешско-словацкие военные формирования, русофилы, украинофилы, Антанта, ЗУНР.*